

1095-1 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDA KEMER- EDREMİD KAZASININ İDARİ YAPISI*

Evren GÖKÇE¹

ÖZET

Batı Anadolu bölgesinde Edremit körfezinde yer alan ve günümüzde Burhaniye ismini taşıyan Kemer-Edremit, Osmanlı döneminde Karesi sancağına bağlı kazalardan birisidir. Sancak dahilindeki diğer kazalar gibi devletin bazı resmî taleplerini karşılayan Kemer-Edremit bu doğrultuda zeytinyağı ve palamut gibi ürünleri İstanbul'a göndermektedir. Bunların yanı sıra kaza donanma bünyesinde inşa edilecek gemiler için kereste ve çeşitli malzemeleri hazırlamakta, uzman personel ve kalifiye eleman tedarik etmektedir. Kazada aynı zamanda bir gemi inşa tezgâhı bulunmaktadır. XIX. yüzyılın ilk yarısında kaydedilen 1095-1 numaralı Burhaniye Şer'iyye Sicili yönetim, ekonomi, askerlik, denizcilik ve diğer konularla ilgili belgelere sahiptir. Sicilin kayda geçirildiği tarihler aynı zamanda Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı ve II. Mahmut'un reformlarına hız verdiği yıllara denk gelmektedir. İlerleyen yıllarda imparatorluk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını ifade eden Tanzimat sürecine girilmiştir. Günümüzde Osmanlı şehirleriyle ilgili kent tarihi kapsamında çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada söz konusu sicildeki belgelerden hareketle XIX. yüzyılın başlarında bir Osmanlı kıyı kasabası olan Kemer-Edremit'in idari yapısı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, XIX. Yüzyıl, Batı Anadolu, Kemer-Edremit

ACCORDING to the SHARIYA RECORD REGISTER NUMBER 1095-1 in the BEGINNING of the NINETEEN CENTURY ADMINISTRATIVE STRUCTURE of the KEMER-EDREMİD DISTRICT

ABSTRACT

Kemer-Edremit, which is located in the Edremit Gulf in the Western Anatolia region and carries the name Burhaniye today, is one of the townships

* Bu makale 2007 tarihinde Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ ABD'ye sunulan 2007-003-214511 numaralı *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Osmanlı Kıyı Kasabası: Kemeredremit* adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

¹ Evren Gökçe, Dr., evren1839@hotmail.com. ORCID: 0000-0001-5930-3020.

connected to the Karesi sanjak during the Ottoman era. Kemer-Edremid, which meets some official demands made by the state, like other districts of the sanjak, sends products such as olive oil and bonito to Istanbul in this direction. In addition to these, prepare timber and some other items for the ships to be built within the navy and supply expert personnel and qualified personnel. There is also a shipbuilding bench in the Kemer-Edremid. The Burhaniye Sharia Registry numbered 1095-1, which was recorded in the years of the first half of the century has documents related to administration, economy, military service, maritime and other subjects. These dates, which are daten also contain the Janissary Corps were abolished and it coincides with the years when Sultan II. Mahmut accelerated his reforms and it coincided with the years when Sultan II. Mahmut accelerated his reforms. In the following years, will be entered the Tanzimat period which will represent the beginning of a new era in the history of the empire. Today the situation of Ottoman cities has been the subject of various research. In this study, based on the documents in the registry in question, the administrative structure of Kemer-Edremid, an Ottoman coastal town at the beginning of the XIX th century, has been scrutinized.

Keywords: *Ottoman, XIXth Century, West Anatolia, Kemer Edremid.*

1. GİRİŞ

Bazı araştırmacılar tarafından Osmanlı tarihinin en hareketli asırlarından birisi olarak kabul edilen XIX. yüzyılda imparatorluğun içinde bulunduğu durum çeşitli akademik nitelikli araştırmalara konu teşkil etmektedir. Bu araştırmaların yoğunlaştığı alanlardan birisi Osmanlı şehirleridir. XIX. yüzyıla ait şehir tarihi çalışmalarında önceki dönemlerle benzer şekilde yararlanılan arşiv kaynaklarının başında Şer'iyye Sicilleri gelmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı döneminde Karesi sancağı sınırları içinde yer alan Burhaniye veya önceki ismiyle Kemer-Edremid'e ait 1095-1 numaralı sicil defteri çalışmamızdaki temel kaynak olarak seçilmiştir. Çalışma kapsamında söz konusu sicilin transkripsiyonu neticesinde derlenen veriler ikincil kaynaklarla birlikte değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Böylece XIX. yüzyılın başlarında bir Osmanlı sahil kasabası hüviyetine sahip olan Kemer-Edremid kazasının idari yapısı ana hatlarıyla mercek altına alınmıştır.²

² Günümüzde yüksek lisans tezlerinin yanı sıra yalnızca bir sicil defterindeki belgeler üzerinden kazaların incelendiği makaleler ve bildirimler gibi farklı türlerdeki akademik çalışmalar da mevcuttur. Bu hususta bir örnek için bkz. Çelik, 2009, 575-581.

2. TARİH ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN ÖNEMİ

Osmanlı tarihi araştırmaları söz konusu olduğunda en önemli kaynaklardan birisi şüphesiz Şer'iyye Sicilleri'dir. Kadı defteri, kadı sicilleri, zabt-ı vekâyi veya şer'iyye sicil defteri gibi çeşitli isimlere sahip siciller, aynı zamanda mahkeme defterleri veya mahkeme kayıtları olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı imparatorluğundan bize kalan muazzam ve paha biçilmez değerinde bir arşiv kaynağı sıfatına sahip olan sicillerin birçoğu tahrip ve yok olma gibi çeşitli sebepler neticesinde günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte taşıdıkları önemin anlaşılmasıyla 3 Kasım 1941 tarihinde çeşitli yerlerde bulunan sicillerin müze ve kütüphanelere devredilmesi sağlanmıştır. Bu tarihten sonra siciller buldukları yerin müzelerinde veya kütüphanelerinde korunurken 1991 yılında İstanbul dışındaki diğer tüm illerin sicilleri Milli Kütüphane bünyesinde toplanmıştır. Milli Kütüphane ile birlikte günümüzde bazı kütüphane, üniversite ve araştırma merkezlerinde araştırmacıların hizmetine sunulmuş kopya seriler bulunmaktadır. (Gedikli, 2005:187-188).

Akademik alanda Şer'iyye Sicilleri'nin kullanılmasıyla yapılan ilk çalışmalara 1930'lu yıllarda rastlanmaktadır. Uzunçarşılı ve Yaman'ın Ankara Halkevi'nin yayın organı olan Ülkü dergisinde yayınlanan ve sicillerin önemine dikkat çeken yayınları bu açıdan ilk olma niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte sicilleri bir tarih kurgusu dahilinde ele alan ilk çalışmalar Halil İnalçık'a aittir. İnalçık, 1943 tarihinde kaleme aldığı bir makalesinde sicillerin kullanım alanına işaret ederek Bosna ve Bursa sicillerinden örnekler vermiş, bu örnekleri çeşitli başlıklar altında gruplandırarak mevcut bilgilerle değerlendirmeyi amaçlamıştır. (Uğur, 2003: 305-306).

Yukarıda vurgulandığı üzere siciller tarihi ilgilendiren pek çok konu açısından birincil derecede arşiv kaynağı olma özelliğine sahiptir. Son yıllarda ilgi çeken bir alan haline gelen şehir tarihi ile birlikte, sosyal tarih, hukuk tarihi, askeri tarih, yer ve kişi adları bilimi, tıp tarihi ve hatta diplomasi tarihi açısından önem taşıyan siciller aynı zamanda Osmanlı merkezî yönetimi ile taşra teşkilatı arasındaki ilişkiler açısından temel bir başvuru kaynağıdır. Nitekim divanda tutulan bazı defter serilerinin eksikliği nedeniyle merkezden gelen emirlerin kaydolduğu siciller, bu hususta var olan boşluğu doldurabilmektedir. (Gedikli, 2005:190; Şer'iyye Sicilleri'nin içerdiği belgelerin türleri hakkında detaylı bilgi için Çelik, 2009: 551-553).

Uzunçarşılı, Yaman ve İncalcık tarafından yapılanları takiben ilerleyen tarihlerde Uluçay, Hanna, Jennings ve diğer araştırmacılar tarafından hazırlanan çalışmalarla birlikte, 1980 yılına gelindiğinde siciller Osmanlı ve Ortadoğu araştırmalarında birincil dereceden arşiv kaynağı olarak yoğun kullanıma sahip olmuştur. Kadın çalışmaları, müslüman-gayrimüslim ilişkileri, toplumun maddi kültürü, Osmanlı hukuku çalışmaları ve diğer bazı konular sicillerin kullanımı ile yeni okumalara ve anlamalara şahit olmuştur. (Uğur, 2003: 307-308; Uğur tarafından hazırlanan bir grafiğe göre Şer'iyye Sicilleri en çok şehir tarihi çalışmalarında kullanılmıştır. Bu grafik ve Türkiye'de yapılan sicil çalışmaları hakkında detaylı bir bibliyografya için, Uğur, 2003: 308, 310-343).

3. KEMER-EDREMİD'İN İDARİ YAPISI

3.1. Tarihte Kemer-Edremid

Antik çağda Truva-Pergamon arasında şehir merkezlerini birbirine bağlayan yolun üzerinde bulunan Kemer-Edremid, Pergamon krallığının Roma hakimiyetini tanınmasıyla önce Roma, sonra Doğu Roma veya Bizans imparatorluğunun egemenliği altına girmiştir. Türk hakimiyetinin ise Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın uç beylerinden Taylı Baba'nın Anadolu'nun fethi esnasında Taylıeli olarak bilinen yöreye yerleşmesiyle başladığı kabul edilmektedir. Kaynaklarda Taylı Baba adı verilen tarihi kişiliğin yazın ilk yerleştiği mevki olarak sonradan köye dönüşen Taylıeli'nde, kışın Geriş isimli mahalde konaklayarak kazanın bulunduğu mevkide yaşadığı kaynaklarda kaydedilmektedir. Kemer-Edremid'in kaza statüsü kazanmadan önce bir köy olarak bağlı olduğu Edremid, Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarihe karışmasını takiben beylikler döneminde Balıkesir havalisinde egemenlik tesis eden Karesioğulları hakimiyeti altına girmiştir. Bir müddet sahip oldukları donanmaları ve Ege denizindeki denizcilik faaliyetleriyle tanınan Karesioğulları tarafından yönetilen Balıkesir ve civarı böylece Karesi ismini almış, ancak bölge ilerleyen dönemlerde Orhan Bey'in önderliğindeki Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Elde edilen bilgilere göre kazayı oluşturan ahali 1484 tarihinde ilk yerleşim yeri olan Taylıeli'nden ayrılarak Kemer karyesine yerleşmiştir. 1581 veya 1582 tarihinde Kemer'e kadı tayin edilerek kaza statüsüne yükseltilmiştir. (Aras, 2006:76) Bu tarihten başlayarak 1894 yılına kadar Kemer veya Kemer-Edremid adlarını taşıyan kazanın ismi sultan II. Abdülhamit'in şehzadesi Burhaneddin Efendi'nin kazanın imarı ve gelişmesine yaptığı katkılar neticesinde Burhaniye olarak değiştirilmiştir. (Mutaf, 1997:79).

XIX. yüzyılın sonlarına ait Osmanlı kaynaklarından Kamûs'ul-A'lâm'a göre Balıkesir'in seksen beş kilometre batısında bulunan kaza, Edremit Körfezi sahilinden iki ve körfezin iskelesi Akçay iskelesinden beş kilometre uzakta, Ayvalığın otuz kilometre kuzeydoğusundadır. Aynı dönem coğrafyacılarından Ali Saib Bey ise kazayı Edremit'in üç saat kadar kuzey batısında olarak konumlandırmakta, körfezin diğer büyük kazası Ayvalığın kazanın altı saat kuzey batısında yer aldığı bilgisini vermektedir. (Gökçe, 2018: 36).

XVI. yüzyıl başlarında Edremit'e bağlı bir köy olmasına rağmen cami ve mescitleri, mahalleleri, çarşı, pazarı ve hamamıyla klasik bir köyden farklı görünümü sahip olan Kemer, yukarıda vurgulandığı üzere XVI. yüzyılın sonlarına doğru kaza statüsüne yükseltilmiştir. Sultan II.Murat'ın vakıfları arasındaki köyün kaza statüsüne yükselmesinde bu vakıfların rolünü göz ardı etmemek gerekmektedir. Ayrıca sahip olduğu coğrafi konumu, bünyesinde gerçekleştirilen zeytincilik faaliyetleri, dericilik sanayisinde önemli bir yeri olan palamudun elde edildiği meşe ağaçlarıyla kaplı ormanları, bir sahil şeridinde sahip olması, Anadolu'nun kereste depolarından Kazdağlarına yakınlığı gibi çeşitli özellikleri dikkate alındığında, Kemer'in kaza statüsüne yükseltilmesi daha iyi bir şekilde anlaşılabilir. (Gökçe, 2018:36-37).

3.2. XIX. Yüzyıl Başlarında Kemer-Edremit Yöneticileri

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Karesi sancağı önceki dönemlerde olduğu gibi taşra idari sistemindeki birimlerden Anadolu eyaletine bağlıydı. Bu bakımdan Kemer-Edremit kazasının taşra idari sistemindeki en üst düzey yöneticisi Anadolu valisiydi.

Osmanlı topraklarında beylikten devlete geçiş aşamasının yaşandığı dönemlerde idarî alanda yeni düzenlemeler yapılmıştı. Merkezîyetçi politikalarının sonucu olarak çeşitli siyasî sınırlarla bölünmüş olan Anadolu'yu aşağı yukarı tek çatı altında toplayan Yıldırım Beyazıt'ın saltanat devrine rastlayan bu düzenlemelerin en önemlilerinden biri Ankara'da ikamet eden bir beylerbeyi idaresindeki Anadolu eyaletinin kurulmasıydı. Fetret devrinin atlatılmasından sonra, gelişme ve büyümenin hız kazandığı 1451 yılında Yıldırım Bayezid zamanında temelleri atılan eyalete yeni bir şekil verilerek merkez Ankara'dan taşınıp Kütahya yapılmış, Saruhan, Aydın, Hüdavendigâr, Kastamonu, Menteşe, Bolu, Ankara, Karahisar, Teke, Kangırı, Hamid, Sultanönü ve Karesi sancakları eyalet sınırlarına dahil edilmişti. Yönetim ise yine vezir rütbesine sahip bir Anadolu beylerbeyine bırakılmıştı. Anadolu eyaleti zamanla varlığını korumuş, ancak kapsadığı sancaklardan bazılarının yönetimi başka yöneticilere

verilmişti. Örneğin Kocaeli, Sığla ve Biga sancakları zaman zaman Cezair-i Bahr-i Sefid eyaletine katılmış, bu sancakların yanı sıra Kocaeli, Bursa ve Eskişehir sancakları mutasarrıflık şeklinde vezir rütbesindeki yöneticilere tevcih edilmişti. Bu birimlerin başında bulunan devlet adamlarına mutasarrıf unvanı verilmekteydi. Eyalet ve sancakların yönetimlerini belirleyen atamalar her yıl Şevval ayının başında bir yıllık zaman kapsamında yapılmaktaydı. Bu doğrultuda hazırlanan tevcihat defterleri evvela padişaha sunuluyor, padişahın onayından sonra yürürlüğe konuyordu. (Çadırcı, 1997:14).

Kemer-Edremid'in bağlı olduğu Karesi sancağı Anadolu eyaleti sınırlarında bulunmakla birlikte XIX. yüzyılın başlarında vezir rütbeli bir mutasarrıf idaresine verilen sancaklar arasındaydı. Örneğin 1815 tarihinde Derviş Mehmet Paşa Karesi mutasarrıflığına tayin edilmişti. İncelediğimiz sicile göre Derviş Mehmed Paşa daha sonra Biga mutasarrıflığı ile Çanakkale Boğazının korunmasından sorumlu olan Bahr-i Sefid Boğazı muhafızlığına atanmıştı. (BRHŞS.1905-1/3-4, 19-3; Mehmet Süreyya Bey Derviş Mehmed Paşa'nın Balıkesir mutasarrıflığından sonra vezirlikle Anadolu valisi, 1817 tarihinde ise sadrazam olduğunu belirtmektedir. (Mehmed Süreyya, 1996: 416).

8 Ekim 1815 tarihinde Hüdavendigar, Kocaeli ve Eskişehir sancakları mutasarrıfı olan Mehmet Nurullah Paşa'nın yönetimine ek olarak Karesi sancağı tevcih edilmişti. 22 Mayıs 1826 tarihinde ise bu kez Kocaeli ve Hüdavendigar mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın uhdesine Karesi sancağının verildiği görülmektedir. İlerleyen tarihlerde paşanın uhdesinden Karesi alınmakla birlikte Kocaeli ve Hüdavendigar sancakları mutasarrıflığıyla Bahr-i Siyah muhafızlığı görevlerine devam etmiştir. Mehmet Süreyya Bey paşanın Yeniçeri ağası iken ocakta sorun çıkaran kişileri ortadan kaldırdığını, bundan dolayı güvenliğinin sağlanması düşüncesiyle başkentten uzaklaştırılarak Bursa ve İzmit sancaklarıyla birlikte boğaz muhafazasına atandığını belirtmektedir. (BRHŞS.1095-1/7-5, 26-7, 36-1; Mehmet Süreyya, 1996: 718).

İncelenen tarihlerde Karesi sancağı idaresini üstlenen yöneticiler arasında mutasarrıfları takiben mütesellimler gelmektedir. Nitekim Tanzimat öncesinde vali ve mutasarrıfların yetkileri altında bulunan yerlerin idaresi için mütesellimler görevlendirilmekteydi. II. Mahmut döneminde merkezi ve bürokratik devlet yapısı tesis edilinceye kadar geçmişte olduğu gibi vezir ve mir-i miran gibi mevki sahipleri, sefere çıktıklarında çoğu kez idareleri altındaki yerleri mütesellimler aracılığıyla idare etmeyi tercih etmişlerdi. İmparatorluk coğrafyasında kendine has

şartları olan bazı yerlerin mütesellimleri yarı asi kimseler olurdu. Ancak yerlerine tayin edildikleri mevki ve makam sahiplerine bedel olarak ücret vermek zorundaydılar. İncelenen sicil defterinde karşımıza çıkan Karesi mütesellimlerinden birisi El-Hac Ahmed Ağa'dır. El-Hac Ahmed Ağa'ya 19 Mayıs 1825 tarihinde Karesi sancağı mütesellimliği tevcih edilmiş, aynı zamanda kendisinden görevini yaparken fukarayı kollayıp gözetmesi ve adaleti sağlaması istenmiştir. (BRHŞS.1095-1/32-1; Pakalın, 1993: 639).

Osmanlı yönetim sisteminde sarayda görevli bürokrasi ve ordu mensupları için vergilerin peşin olarak merkezi hazineye aktarılması ve oradan bu zümrelere maaş olarak ödenmesi usulü vardı. Bu amacın gerçekleştirilmesi için tımar sistemi dışında iltizam usulü uygulamaya konulmuştu. İltizam, bir tür özel girişim olup mültezimler tarafından yönetilmekteydi. Bu doğrultuda birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleştirilmesini ifade eden ve yıllık peşin bir tutar olarak değerlendirilen mukataalardan toplanan paralar devletin önemli bir gelir kalemini teşkil ederdi. Bu doğrultuda mukataalar sayesinde bazı gelir kaynaklarının parasını peşin ödeyen mültezimlere verilmesiyle birlikte devlet vergi toplayacak bir memur bulup söz konusu memura maaş ödeme zahmetinden kurtulacak, reaya ise vergi kaynağının teslim edilebileceği bir koruyucu bulacaktı. Büyük ölçekli zeamet ve tımarların boş olmadıkça başkalarına verilmemesi kuralıyla beraber, bunların devlet hazinesinden dağıtılarak iltizamların içine girmesi sebebiyle dağıtılanların hepsine verilen isimle mukataat-ı miriyeler arttığı gibi, büyük şehirlerde kantariye, kılariye, bac-ı bazar, kara gümrükleri, içkiden alınan vergiler (rüsüm-u müskirat) duhan (tütün) gümrüğü, zecriye (alkol üretiminden alınan vergi) gibi birtakım vergiler ve toplandıkları yerler de zamanla mukataat-ı miriye içine sokulmuştu. XVIII. yüzyılda mukataaların bir kısmı ömür boyu olmak şartıyla, bir kısmı da eskisi gibi geçici olarak iltizama verilmekteydi. II. Mahmut döneminde ülkedeki sancakların büyük bir kısmı bu gelirlerin toplanması amacıyla yeni tesis edilen mukataat hazinesine aktarılmıştı. (Çadırcı, 1997: 23-24; Demir, 1996: 47-48).

XVIII. yüzyılda has haline getirilen bazı sancak ve kazalara sancakbeyi yetkisiyle voyvoda adı verilen yöneticiler tayin edilmeye başlanmıştı. İltizam uygulamasının ve mukataaların yaygınlaşması, bu kurumun gelişmesine ve ilerlemesine neden olmuştu. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren hükümetin para sıkıntısı çekmeye başlaması, küçükklü büyüklü birçok bölgenin doğrudan hazineye bağlanarak yönetilmesine yol açmıştı. Bunlardan bazıları XIX. yüzyıl başlarından itibaren,

Antep, İzmir, Soma, Manisa, Giresun, Mudanya, İnegöl, Ayaş, Edremid, Domaniç ve Bilecik gibi kazalardı. Atama ve görevleri bakımından ikiye ayrılan voyvodaların ilki kendi adlarına, ikinci grup ise doğrudan hazineye bağlanmış yerlere atananlardan oluşmaktaydı. Valiler daha ziyade devlet tarafından gelirleri kendilerine bırakılmış yörelerin ileri gelenlerinden buyruldu ile voyvoda atamaktaydılar. Özellikle ayanlık yapmış olan kişiler arasından voyvodalık görevine tayin edilenler çoktu. Hükümet merkezlerindeki hazinelere bağlı yerlere her yıl mart ayının başında voyvodalar atanıyordu. Görev süreleri bir yıl olarak belirlemekle birlikte çoğu zaman bu sınırlamaya uyulmamaktaydı. Voyvodalar kendilerine verilen sancaktan küçük gelir bölgelerinin yöneticileri ve hazine adına gelirleri bir toplayan tahsildar mevkisinde idiler. Sancaklarda mütesellimlerin yaptığı görevi geliri yüksek ve coğrafi açıdan sınırı dar bölgelerde voyvodalar yerine ~~girdi~~ (Çadırcı, 1997: 29-30, Demir, 1996: 44).

XIX. yüzyılın başlarında Kemer-Edremid mukataası idari olarak Midilli Nezareti'ne bağlı olup voyvodalar nezaretin yönetiminden sorumlu olan Midilli Nazırı tarafından atanmaktaydı. Midilli adasının fethinden sonra mevcut zeytinyağı potansiyeli değerlendirilerek hemen mukataaya çevrilmiş ve yöneticiler İstanbul'dan yollanmaya başlamıştı. Midilli'nin iskeleye satılmak üzere sevk edilen gelirleri ile Batı Anadolu sahillerinde Urla'ya kadar olan iskeleler kurulan nezarete bağlanmıştı. (Arıkan, 2006: 11) Özkaya XVIII. yüzyılın başlarında bu iskelelerden birisi olan Midilli Nezareti tarafından yönetilip gümrük vergisi alınmayan Kemer-Edremid iskelesinden gümrük vergisi alınmaya başlandığını, bu durumun tepkiye neden olduğunu, zira müstakil yani serbest olmayan iskelelerden verginin alınmadığını ifade etmektedir. Özkaya'ya göre iskelede gemiye yüklenen her eşyadan nazır tarafından rüsûm-ı selâmet adıyla üç veya dört guruş tutarında vergi alınıyordu. Gümrük vergisinin buna eklenmesiyle çift vergi ortaya çıkmış ve bu durum tepki çekince merkeze şikâyetle bulunulmuştu. 27 Ağustos 1713 tarihinde nazır ve Kemer-Edremid naibine emir gönderilerek çift verginin alınmaması belirtilmişti. (Özkaya, 1985: 490-491).

XIX. yüzyılın başlarında Midilli Nazırlığı görevinde bulunan kişilerden birisi El-Hac Mehmed Ağa idi. 1095-1 numaralı Kemer-Edremid sicilindeki bir belgeye göre 1817 yılının şubat ayından başlamak üzere bir yıl süre ile Haremeyn-i Şerifeyn'e tabi Kemer-Edremid ve Edremid mukataalarıyla, bac-ı bazar, revgan-ı zeyt ve revgan-ı zeyt-i kantar vergilerinin toplanması görevini deruhde etmişti. Osmanlı arşivinde bulunan 1829 tarihiyle kayıtlı bir belgeye

göre ise Mustafa Ağa'nın uhdesinde bulunan diğer mukataaların yanı sıra Kemer-Edremid, Edremid ve Ayazmend ile birlikte Çandarlı ve tevabii mukataalarından bir yıl içinde 75.000 guruş semerat ve 8.450 harc-ı bab-ı miri olmak üzere 83.450 guruşluk gelir elde edilmişti. (BOA.TS.MA.e.86/26).

Nazırların uhdelerindeki mukataaları yönetmek üzere bazen vekil atadıkları oluyordu. Nitekim Mehmed Ağa'nın vefatından sonra nazırlığa tayin edilen El-Hac Mustafa Ağa 21 Mart 1825 tarihinde Kemer-Edremid ve Edremid mukataalarına Ahmed Ağa'yı voyvoda vekili olarak tayin etmişti. (BRHŞS.1095-1/8-8, 29-3).

XIX. yüzyılın başlarında Kemer-Edremid'in yönetiminde ön plana çıkan asıl yönetici, imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi kazadaki mahkemenin hâkimi olan naibti. Bu tarihlerde naibler tarafından idare edilen Kemer-Edremid mahkemesine arpalık sistemi doğrultusunda yüksek dereceli ilmiye mensupları tarafından atamalar yapılıyordu. İmparatorluğun bazı bölgelerinde olduğu gibi Kemer-Edremid'in gelirleri ilmiye mensuplarının emeklilik maaşlarının karşılanması için arpalık olarak tahsis edilmekteydi. Bu kişiler ise bizzat kazaya gelmeyerek yerlerine arpalık naibi unvanına sahip hakimleri gönderiyorlardı. Örneğin incelenen tarihlerde kazada naiblik yapan Muhammed Sadık Efendi'yi eski Anadolu kazaskeri Es-Seyyid Ahmed Efendi atamıştı. (BRHŞS. 1095-1/24-1; Uzunçarşılı, 1999:119).

Defterin kapsadığı yıllar arasında arpalık sahibi ilmiyle sınıfı üyeleri tarafından atanmak suretiyle Kemer-Edremid kazasında naib sıfatıyla görev yapan şu isimler tespit edilmiştir:

- Mehmet Sadık Efendi/18 Kasım 1800.
- El-Hac Mehmed Arif Efendi/8 Temmuz 1815.
- Es-Seyyid Hasan Hilmi Efendi/1 Ocak 1816.
(İkinci defa: 27 Haziran 1816).
- Es-Seyyid İbrahim Efendi/21 Kasım 1816.
- Mehmed Reşid Efendi/18 Mayıs 1817.
- Es-Seyyid Hafız Ali Efendi/16 Şubat 1820.
- El-Hac Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi
(İkinci defa: 1 Eylül 1822).

-Mehmed Efendi/21 Mart 1825.

(İkinci defa: 17 Temmuz 1825).

-Keramüddin Mehmed Efendi/10 Ocak 1826.³

1905-1 numaralı sicilde isimleri tespit edilebilen dokuz naibin atanma tarihlerinin düzenli olarak kayda geçirilmediği görülmektedir. Örneğin ismi belirlenen ilk naib Mehmed Sadık Efendi'nin atanma belgesi karşılaşılan en erken tarihli belge olmasına rağmen, defterin başında değil ilerleyen sayfalarında yer almaktadır. Kendisinden sonra göreve getirilen naible atandığı tarih arasında 15 yıllık bir zaman dilimi mevcuttur. Mehmed Sadık Efendi aynı zamanda ismi tespit edilen naibler arasında en uzun süre görev yapmış olan kişidir. Dikkat çeken noktalardan biri naiblerin taşıdığı isimlerdir. Üçü hariç diğer bütün naiblerin Mehmed ismini taşıdığı ve yine dördü hariç hepsinin Seyyid unvanına sahip olduğu görülmektedir. İki naib görevlerinin bitiminin hemen ardından atanmışken yalnızca Mehmed Arif Efendi yedi yıl sonra tekrardan göreve getirilmiştir. Ayrıca Mehmed Arif Efendi'den ilk atandığı zamanda Seyyid unvanı ile bahsedilmemiştir. Es-Seyyid Hafız Ali Efendi'nin ise ilk atandığı tarih sicildeki yazıların silinmiş olması tespit edilememiştir. Bu nedenle kendisini ikinci defa atanana arasında değerlendirmek mümkündür. (BRHŞS.1095-1/17-5,19/5).

Kemer-Edremid mahkemesinin kazada mevcut bazı vakıflar ve kişilerle, mahalle ve köylerden yapılan resmi işlemler karşılığında zeytinyağı tedarik ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1095-1 numaralı sicilde mevcut olan 9 Eylül 1816 tarihli bir belgeye göre mahkemeye verilmekte olan mühür (hatem) vergisi veya ücreti karşılığında Yunuslar mahallesindeki caminin vakfı tarafından 2 testi, Karamanlızade Ahmed Ağa'dan 1, Halil Ağazade Ahmed Ağa'dan ise 2 testi zeytinyağı alınmıştı. (BRHŞS.1095-1/32-1). Belgenin devamında mengenerden sıkılan zeytinyağından mahkemeye belli miktarlarda veren mahalle ve köyler de yer almaktadır. Bu belge vasıtasıyla aynı zamanda kazada hangi mahalle ve köylerde zeytinyağı sıkılan mengenerin olduğunu tespit edebilmekteyiz. Belgeye göre mahalle ve köyler verdikleri zeytinyağı oranları ve mengene sayılarıyla birlikte şunlardır:

³ BRHŞS.1095-1/2-1, 4-2, 5-9, 6-3, 6-8, 19-5, 19-7, 22-2, 24-1, 24-2, 24-3, 28-4, 35-5, 40-4.

Göbek adet 15, Karaağaç adet 50, Pelitli adet 35-mengene adet 1, Taylıeli adet 35-mengene adet 1, Karadere adet 35-mengene adet 1, Bahadunlu adet 40-mengene adet 1, Hortaç adet 15, Börezli adet 30, Kızıklı adet 40, Dere-i Kebir adet 40-mengene adet 1, Dere-i Sağır adet 30-mengene adet 1, Dutluca adet 30-mengene adet 1, Köylüce adet 40-mengene adet 1, Karalar adet 30, Halaçlar adet 30, Şar araba adet 5-mengene adet 1, Hisar araba adet 5- mengene 1, Karga araba adet 6, Ağacık araba adet 5, Yunuslar araba adet 4, Yabancılar araba adet 7- mengene adet 1, Yaviler araba adet 2, Reşid-i Kebir araba adet 2 (Toplam 5.050 yük, 36 araba) (BRHŞS.1095-1/12-1).

3.3. Kaza Yöneticilerine Verilen Bazı Ücretler

XIX. yüzyılın başlarında Kemer-Edremid kazasının yönetimi hakkında vurgulanması gereken önemli bir husus, imparatorluğun diğer bölgelerinde adet olduğu üzere kaza yöneticilerinin kendilerine kanunen tahsis edilmiş resmî vergilerin yanı sıra çeşitli isimlerle ek ücretler tahsil etmeleridir. Bu ücretler esasen imparatorluk halkının en çok yakındığı konulardan birisi olup, deyim yerindeyse bir angarya niteliğindedir. 1905-1 numaralı deftere göre XIX. yüzyıl başlarında yöneticilerin kazadan karşılanmasını talep ettikleri ücretlerden birisi gümrük kuddamiyesi adını taşımaktadır. Örneğin 22 Ağustos 1216 tarihinde kazaya 1.000 guruşluk gümrük kuddamiyesi tarh edilmişse de Emir Osmanzade adlı hayırsever kaza sakini tarafından fukaranın hayrına olmak üzere söz konusu meblağ ödenmiştir. (BRHŞS.1095-1/7-6, 7-7; Çadırcı, 1997: 8, vd).

Bu tür angarya niteliğindeki yükümlülüklerle birlikte kazanın ödemekle mükellef olduğu vergiler arasında mülki idareciler ve bazı resmi personel için yapılan harcamalar gibi kalemler bulunmaktadır. Yöneticilerin halktan fazladan olarak talep ettikleri ücretleri özellikle söz konusu kalemlerle birlikte aldıkları görülmektedir. Bu hususta incelenen sicilde çok sayıda örnek mevcuttur.

20 Ocak 1821 tarihiyle Bursa valilerine verildiği belirtilen çeşitli vergilerin toplanması için yollanan emir doğrultusunda, kuddamiye ve zahire-baha olarak 6.400 guruş, mübaşir ücreti olarak 700 guruş olmak üzere toplam 7.100 guruş Kemer-Edremid'e tarh edilmişti. 2 Haziran 1825 tarihinde Bursa mahkemesinin tamir ve diğer masrafları üç sancağa bölüştürülmüş, Karesi'ye isabet eden 9.370 guruştan kazaya 882 guruş isabet etmişti. 1821-1822 tarihleri arasında Bursa sarayının tamir masrafları kapsamında Karesi sancağına isabet eden 8.000 guruştan Kemer-Edremid'e 900 guruş tarh edilmişti. 1 Mayıs 1822 tarihli bir emre göre ise H.1236 yılının Recep ayı başından aynı senenin Cemaziyülevvel

ayının sonunu kapsayan (Nisan 1821-Mart 1822) arasındaki bir senelik zaman zarfında Bursa sarayı tamir masrafları, mübaşir ücretleri, kazaya uğrayan misafirlerin kaldıkları konakların giderleri, bazı konakların onarılması, Eflak'a yollanan askerlerin sevk edilmesiyle görevli mübaşirlere verilecekler, Bursa valisi İbrahim Paşa'nın askerlerinin dönüş yolunda 35 gün kaldıkları İznikmid'te yaptıkları masraflar, menzil ücretleri ve diğer bir takım masraflar için paşanın idaresindeki yerlere bölüştürülen orandan Kemer-Edremid kazasına 100 guruşluk bir meblağ tarh edilmişti. (BRHŞS.1095-1/14-7, 24-6, 31-6).

3.4. XIX. Yüzyıl Başlarında Kemer-Edremid'in Mahalle ve Köyleri

XIX. yüzyılın başlarında kazanın sahip olduğu mahalle ve köy sayısının tespiti amacıyla kazanın XVIII. yüzyılın ilk ve ikinci yarısına ait iki sicilindeki avarız vergisi listelerine müracaat edilmiş ve buradan elde edilen veriler 1095-1 numaralı sicilde mevcut olan 1816 tarihli bir liste ile karşılaştırılmıştır. (Şer'iyye Sicilleri'nde bir kazanın mahalle ve köyleri tevzi defterleri adı verilen vergi bölüşüm listelerinde mevcuttur. Ancak çalışmada araştırmacılarca bir kazanın mahalle ve köylerinin tespitinde daha ziyade tercih edilen avarızhanesi listelerine başvurulmuştur.) Söz konusu listelerden ilki 1731 tarihine aittir. Listeye göre kazanın bu tarihte 6 mahallesi, 25 köyü mevcuttur. 1758 tarihli diğer avarızhanesi listesinde Kemer-Edremid'de 5 mahalle ve 25 köyün varlığı ile karşılaşılmaktadır. Bunlarla birlikte 1816 tarihli başka bir avarızhanesi listesine gelindiğinde ise kazanın yine 5 mahalle ve 23 köye sahip olduğu görülmektedir. (BRHŞS.1903/5-1; 1094/117-2, 1095-1/ 5-1).

XVIII. yüzyılın ilk yarısıyla XIX. yüzyılın başları arasında kalan bir zaman dilimine ait olan bu üç farklı avarız bölüşümünde 1731'de 261, 1758'de 243, 1816'da 178 hane kaydedilmiştir. Bu durum 1731 ile 1816 tarihleri arasında kaza nüfusunda aşağı yukarı yarı yarıya bir azalmanın yaşandığını düşündürmektedir. Mahalle ve köyler açısından bakıldığında Mestan mahallesinin 1731 tarihi sonrasındaki listelerde mevcut olmadığı görülmektedir. Köylerden 1731 ile 1758 tarihli iki listede bulunan Hisar, Reşid-i Sağır ve Çetmi ise 1816 tarihli listede mevcut değildir. Bunlarla birlikte 1816 tarihli listede 1731 ve 1758 tarihli listelerde ismine rastlanmayan Kara Dere köyü ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca Şehrköy'ün Şar, Bahaeddin'in Bahadunlu, Göbekköy'ün Göbek olarak listelerde farklı isimlerle yer alması kazadaki köylerin isimlerinde zaman içinde bazı değişimlerin meydana geldiğini göstermektedir. (BRHŞS.1903/5-1; 1094/117-2, 1095-1/ 5-1, Tablo-I).

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Edremid kazasını konu edinen bir tez çalışmasında Dere-i Kebir, Köylüce ve Halaçlar köylerinin buraya bağlı oldukları görülmektedir. İncelediğimiz avarızhanesi listelerinden hareketle söz konusu köylerin ilerleyen tarihlerde Kemer-Edremid'e bağlanmış oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu listelerde Kemer-Edremid'e bağlı olan Dere-i Kebir, Dere-i Sağır ve Halaçlar köyleri günümüzde Havran ilçesi sınırlarındadır. (Tablo-I)

Tablo-I: Kemer-Edremid Kazasının Mahalle ve Köyleriyle

Avarızhanesi Sayıları-H.1231/M.1816 (BRHŞS.1095-1/4-4)

H.1231/M1816	Hane	Hamse
Mahalle		
Cami-i Kebir	10	-
El-Hac Ahmed	13	-
Yunus	8	-
Mahkeme	5	3
Memiş	4	-
Köy		
Börezlu	3	2
Kızıklı	13	-
Dutluca	3	-
Dere Kebir	10	-
Dere Sağır	6	-
Köylüce	8	-
Karalar	2	-
Karga	6	-
Reşid-i Kebir	2	3
Bahadunlu	6	-

Ağacık	2	-
Yunuslar	2	-
Yabancılar	3	3
Mestanlar	-	3
Halaçlar	2	4
Hortaç	1	1
Kara Dere	8	2
Yaviler	3	-
Şar	10	-
Taylıeli	12	-
Pelitli	13	-
Göbek	2	-
Karaağaç	14	-
Toplam	178	-

4. SONUÇ

Günümüzde Burhaniye ismini taşıyan Kemer-Edremit kazası Osmanlı döneminde Karesi sancağı sınırlarında bulunmaktaydı. Sancağın Edremit körfezindeki yerleşimlerinden birisi olan kaza ilk kurulduğu zamanlarda köy iken zamanla gelişerek bir kasaba hüviyeti kazanmış ve XVI. yüzyılın sonlarında kaza statüsüne kavuşmuştu. Bu statünün elde edilmesinde kazanın, sosyo-ekonomik potansiyeli ile bir sahil kasabası olarak coğrafi yapısının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Kemer-Edremit XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde geçmişte olduğu gibi bağlı olduğu sancak vasıtasıyla Anadolu eyaletine dahilinde bulunmaktaydı. Vezir rütbesine sahip olan Anadolu valilerinin idareleri altındaki sancaklara gönderdikleri emirlere muhatap olan yerler arasında Kemer-Edremit kazası da mevcuttu. Anadolu valisini takip eden diğer bir vezir rütbesindeki üst düzey yönetici ise eyalet sınırları dahilindeki bir veya birkaç sancağın birleştirilmesiyle oluşturulan idari birimlerin başına

getirilen mutasarrıflardı. Mutasarrıfların uhdelerindeki sancaklara tayin ettikleri mütesellimler ise Osmanlı taşra idaresinde hiyerarşik olarak vali ve mutasarrıflardan sonra gelmekteydi.

XIX. yüzyılın başlarında Kemer-Edremid yönetiminden sorumlu olan diğer bir mülki idareci Midilli Nazırı'ydı. Kemer-Edremid iskelesi ile birlikte çevredeki diğer bazı iskelelerin yönetiminden sorumlu olan nazırlar aynı zamanda mukataaların idaresini deruhde etmişlerdi. Böylece voyvodalık vazifesini üstlenen nazırlar arasında bu vazife doğrultusunda yerlerine vekil gönderenlere rastlanmıştır.

Bir kaza merkezi olduğu için bünyesinde mahkeme barındıran Kemer-Edremid'e imparatorluk genelinde sıkça uygulanan bir uygulama dahilinde arpalık yöntemi doğrultusunda hakimler atanmıştı. Bu yöntemle kendilerine kazanın gelirleri arpalık adıyla maaş olarak tahsis edilen üst düzey ilmiye sınıfı mensupları yerlerine naib göndermişlerdi. Kemer-Edremid kazasındaki naibin görev yaptığı mahkeme aynı zamanda bir mahalleye ismini vermişti.

1095-1 numaralı sicile göre mahkemede gerçekleştirilen işlemler karşılığında verilmesi gereken mühür ücreti karşılığında kazada mevcut olan bazı vakıflardan ve kişilerden çeşitli oranlarda zeytinyağı alınmıştır. Bu doğrultuda aynı zamanda mahalle ve köylerden testi, yük ve araba gibi farklı birimlerle zeytinyağı tedarik edilmiştir. Mahkeme tarafından alınan zeytinyağları vasıtasıyla XIX. yüzyılın başlarında kazanın hangi mahallesi ve köyünde zeytinyağı sıklamak için mengene bulunduğunu ve kaç adet olduklarını tespit edebilmekteyiz.

XIX. yüzyılın ilk yarısında kazanın yönetiminden sorumlu olan yöneticiler imparatorluğun genelinde adet olduğu gibi kendilerine tahsis edilen gelirler ve kanunla alınan vergiler dışında halktan ek para ve çeşitli isimler altında gelir tahsil etmekteydiler. Kazanın ödemekle yükümlü olduğu tevzilere eklenen bu taleplerin imparatorluğun genelinde olduğu gibi Kemer-Edremid halkı için de ciddi bir sıkıntı kaynağı olduğu açıktır.

1905-1 numaralı sicilde mevcut olan bir avarızhanesi listesine göre XIX. yüzyılın başlarında Kemer-Edremid kazasında 5 mahalle ve 23 köy mevcuttur. Bu listeyle karşılaştırmalı olarak incelenen XVIII. yüzyılın ilk yarısı ile XIX. yüzyılın başlarına ait diğer iki listeden elde edilen sonuçlara göre ise kazanın mahalle ve köy sayısında yüzyılın başlarına gelindiğinde küçük bir düşüş yaşanmıştır. Ancak avarızhaneleri söz konusu olduğunda yaşayan düşüşün aşağı yukarı yarı yarıya olduğu görülmektedir. Bu bakımdan XVIII. yüzyılın ilk yarısı ile XIX. yüzyılın başlarını kapsayan tarihler arasında kaza nüfusunda dikkate değer bir

azalmanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İncelediğimiz avarızhanesi listelerinde görülen bazı köylerin XVII. yüzyılda Edremid kazasına bağlı köyler arasında bulunması dikkat çekicidir. Yine aynı listelerde Kemer-Edremid'e bağlı olan bazı köyler günümüzde başka ilçelerin sınırlarında bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı (TS.MA.e.)

Nr.86/28.

Burhaniye Şer'îye Sicilleri (BRHŞS.)

Nr.1093, 1094, 1095-1.

Kitap, Makale ve Tezler

Aras, Y. (2006), *Körfeze İsmi Verilen Şehir, Adramytteion-Kemer-Burhaniye'de Camiler Vakıflar, Şeyh Muhyiddin-i Rumi*, Burhaniye Belediyesi Kültür Yayınları.

Arıkan, Z. (2006), Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti, *AÜ.DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV. (40), 1-28.

Çadırcı, M. (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK. Yayınları.

Çelik, K. (2009), 565 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şer'îyy Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi 1839-1840 (H.1255-1256), *Turkish Studies*, Volume 4/3, 550-582.

Gedikli, F. (2005), Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'îyye Sicilleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, TALİD, 3, (5) 187-213.

Gökçe, E. (2018), Edremit Körfezinde Küçük Bir İskele: Kemer-Edremit (Burhaniye) İskelesi, *Tarih ve Günce*, C.1, S.2, 33-66.

Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî-1*, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî-3*, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Mutaf, A. (1997), *Salnamelerde Karesi Sancağı (1847-1922)*, Akademi Kitabevi.
- Özkaya, Y. (1985), XVIII. Yüzyılda Genel Hatlarıyla Osmanlı'da Vergi Sorunu, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, Tebligler-III, 481-516.
- Pakalın, M. Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB.Yayınları.
- Uğur, Y. (2003), Mahkeme Kayıtları (Şer'îyye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 1, (1), 305-344.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1998), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK. Yayınları,